

הרב יהודה זולדן, צדקות יהודה וישראל, שבי דרום תשע"ח, עמ' 162-176

ט

מימון הוצאות צבאיות ואזרחיות בעקבות מלחמה

- א. הלכות מלחמה ולא הלכות "מכת מדינה"
 ב. כלכלה ותעסוקה באחריות השלטון
 ג. מימון שכר לוחמים, ופיצויים על הפסדים
 ד. מלך פורץ לו דרך
 1. לטובת צרכי המדינה והעם, לא לטובת צרכיו האישיים
 2. פיצוי על נטילת רכוש פרטי לטובת המדינה
 ה. השתתפות ותמיכה אזרחית באחזקת הצבא
 סיכום

בעת מלחמה, חיילים רבים מגויסים ומפסידים ימי עבודה ולימודים, ואף למעסיקים, ולמשק בכללותו נגרמים הפסדים רבים. כוח האדם במפעלים ובמקומות העבודה מצטמצם, הפריזון יורד, הזמנות והתחייבויות לאספקת סחורה מתבטלות, ועוד. במקומות הנמצאים בטווח האש, מוטלות מגבלות ביטחוניות רבות על עובדים, והעובדים אינם יכולים לצאת למקומות העבודה (כשאיין מיגון, בשטחים חקלאיים הקרובים לגבול, ועוד), מפעלים ומקומות עבודה נפגעים פיזית בשל המלחמה, בתים ורכוש פרטי נפגעים מהפצצות האויב. הוצאות המלחמה עצמה, ובוודאי המלחמה המודרנית, גדולות מאוד (עלות התחמושת וכלי הנשק, הוצאות לוגיסטיות שונות - מזון, ביגוד, ציוד מתאים, פיתוח נשק וטכנולוגיות לחימה, אמצעי מיגון, אימונים ועוד). ההוצאות מסתכמות במיליארדי שקלים, ובדרך כלל לאחר מלחמה יש עליית מסים או קיצוץ תקציבי עמוק במשרדי הממשלה.

מי מממן אותן? אילו שיקולים כלכליים צריכה מנהיגות לשקול בעת יציאה למלחמה? האם ומי מפצה על כל ההפסדים הללו? לא ניתן להקביל את המציאות הכלכלית-חברתית-טכנולוגית של זמננו, למציאות דומה בימים עברו. אף על פי כן, ננסה לשאוב עקרונות מהתנהלותם של מלכי ישראל בעבר, בעת שהם יצאו למלחמות, לזמננו כאן והיום.

הדיון בסוגיה זו הוא בעקבות מבצע "צוק איתן" שהיה בקיץ תשע"ד. על אף שהמערכה נמשכה זמן רב מאוד, ואלפי טילים נורו לעבר מדינת ישראל, הממשלה המשיכה להגדיר את המערכה כמבצע ולא כמלחמה, מאחר שעל פי החוק ההבדל בהגדרה משנה את היקף הפיצויים הניתנים עבור נזקים שונים. על נזקי מלחמה משלמים הרבה יותר. דברינו להלן הם במישור העקרוני, ומבלי להיכנס לשאלה האם המערכה הוגדרה כמבצע או כמלחמה.

א. הלכות מלחמה ולא הלכות "מכת מדינה"

פוסקים בני זמננו עסקו בסוגיית פיצוי על אובדן עבודה של פועל בשל מלחמה, כשהם מדמים זאת להלכות "מכת מדינה" שבין חוכר ומחכיר, כשמגפה או שידפון וכד', פגעו בנכס המוכר (בבא מציעא קג ע"ב - קד ע"א; קה ע"ב). מי נושא בהפסד, המחכיר או החוכר, או שניהם. המהר"ם מרוטנבורג למד מאותה סוגיה הלכה באשר לפיצוי מלמד שאיננו יכול ללמד בעיר: "ואם הביטול מחמת גזירת המושל בעיר ואי אפשר למלמדים ללמוד הוה ליה מכת מדינה, ונותן לו כל שכרו"

(מרדכי, בבא מציעא פרק השוכר את האומנין, סי' שמג; הגהות אשר"י, בבא מציעא ו, ו).¹ הלכה זו נפסקה ע"י הרמ"א (שולחן ערוך, חושן משפט סי' שכא סעיף א). נושאי כליו - הסמ"ע, הש"ך, הנתיבות, וכן פוסקים אחרים דנו בהיקף "מכת מדינה", האמנם ההפסד הוא רק למעביד או גם לפועל, האם "מכת מדינה" היא פגיעה בכל, ברוב, או אף בסקטור מסוים, האם הגזרה צפויה וידועה לפני ההתקשרות של הצדדים, ועוד.²

אך נראה שהדיון בשאלות הללו איננו תואם לחלוטין את ההתמודדות עם סוגיית אובדן עבודה, בעת מלחמה בהנהגת שלטון יהודי במדינת ישראל, שהרי אין מדובר על גזרה על-טבעית - שמימית, או רצון של עריץ המונע מלעבוד, אלא על החלטה שלטונית של המנהיגות המרכזית במדינת ישראל לצאת למלחמה יזומה או כתגובה הכרחית. המלחמה היא למען העם והארץ, מיגור האויבים, וברור שכל העם שותף ונושא בעול, לא רק החיילים שנלחמים. ולכן ננסה לשחזר וללמוד איך מלכי ישראל נהגו בעבר בשאלה זו. אין מקורות רבים לנושאי שלטון ומלכות מאחר שבכל שנות הגלות עם ישראל לא ניהל מלחמות כמדינה עם צבא מאורגן, ובכל זאת ננסה להצביע על כיוון מתוך פסוקי המקרא, הסוגיות, ובעיקר מפסיקת הרמב"ם בעניינים אלו.

הדיון הוא במישור העקרוני, ולא ניכנס כאן לחישובים מתמטיים וכלכליים פרטניים כיצד לחשב אובדן ימי עבודה או כל נזק כלכלי אחר שנגרם בשל המלחמה. ייתכן שבמצבים מסוימים שבהם אכן המדינה איננה מפצה מי שניזוק כתוצאה מהמלחמה יהיה מקום להזדקק שוב לעקרונות ההלכה שצוינו לעיל, כיצד מפצים על נזק שהוא "מכת מדינה", משהו שבא ממקום בלתי נשלט. אך הבסיס העקרוני לדיון בא ממקום לפיו גם המשק האזרחי הוא חלק מהמערכה, ובעת יציאה למלחמה יש לקחת בחשבון את שיקרה בעורף, בחיים האזרחיים.³

ב. כלכלה ותעסוקה באחריות השלטון

הנחת היסוד היא שמלך הגון וישר, משרת את העם ורוצה בטובתו, והוא איננו מנסה להכביד על האזרחים לשם ניצול מעמדו והעצמת כוחו האישי או המנגנון השלטוני. הבקשה של העם למלך "ושפטנו מלכנו" משמעותה הובלת העם והנהגתו בכל התחומים, ידאג למחייתם של האזרחים, ויבנה מערך כלכלי טוב ויעיל לטובת המדינה כולה. הגמ' בברכות ג ע"ב ובסנהדרין טז, ע"א מלמדת על חכמי ישראל שנכנסו לדוד המלך ואמרו לו:

• על מאמר זה העירו הרב יוסי כרמל, הרב יובל שרלו והרב עזריאל אריאל. תודתי נתונה להם.

¹ ראה דברים בשם הרא"ה קוק על דברי המהר"ם מרוטנבורג הללו - הרב צבי יהודה קוק, צמח צבי, עמ' יב.

² סקירה בעקבות מצבים דומים אצל פוסקי הלכה, ראה: ד"ר שילם ורהפטיג, "מכת מדינה", דיני העבודה במשפט העברי, ירושלים תשכ"ט, עמ' 742-748. דיון בשאלות דומות בעקבות מלחמת המפרץ (חורף תשנ"א), ואח"כ בעקבות מבצע 'עופרת יצוקה' (חורף תשס"ט): הרב יונה מצגר, "שכרה של גנת שלא עבדה מיוחד אימי המלחמה", סופה במדבר, תל אביב תשנ"א, סי' לג, עמ' קד-קז; הרב צבי יהודה בן יעקב, "תשלום לגן ילדים ששבת בעת המלחמה", תחומין, יב (תשנ"ב), עמ' 200-218; הנ"ל, "תשלום שכר לימוד והסעות בזמן המלחמה", משפטיך ליעקב, חלק א סימן יא, עמ' קלו-קעג; הרב שאול ישראלי, "גנת ששבתה מאונס זכאית למלוא שכרה", תחומין, יב (תשנ"ב), עמ' 219-221 (תגובה לרב צבי יהודה בן יעקב). על דבריהם, ראה: ד"ר מיכאל ויגודה, שכירות - ספרית המשפט העברי, ירושלים תשנ"ח, עמ' 349 הע' 304, ועמ' 352 הע' 312; הרב דניאל כ"ץ, "שכר בתים ופועלים שהושבתו עקב מבצע צבאי", תחומין, ל (תש"ע), עמ' 351-359, וכן שו"ת משפטי ארץ, חלק א, עמ' 34-35; הרב עובדיה אחיטוב, "תשלום שכר פועלים שלא עבדו בזמן מלחמה", דגל ירושלים, ז (תש"ע), עמ' 221-232; הרב יצחק זילברשטיין, "תשלום על ימי מלחמה", חשוךי חמד - בבא מציעא, עמ' תעא; החלטות חברי בית הדין בעיה"ק אשדוד בנוגע לחיובי תשלום לעובדים שלא עבדו בזמן המלחמה קיץ תשע"ד, עמ' סו-סז; הרב אשר וייס, "בענין ביטול שכירות בתים ופועלים בזמן מלחמה", שו"ת מנחת אשר, חלק ב, סימן קכ, עמ' שצט-תח; הרב אורי סדן, "יחסי עבודה בזמן 'צוק איתן'", אמונת עתיך, 105 (תשרי תשע"ה), עמ' 121-127; הנ"ל, כתר, י (תשע"ה), עמ' 305-307.

³ ראה בספרי: "חינוך וצדקה - היחיד, הקהילה, החברה", שבות יהודה וישראל, עמ' 361-386.

אדונינו המלך, עמך ישראל צריכין פרנסה. אמר להם: לכו והתפרנסו זה מזה. אמרו לו: אין הקומץ משביע את הארי, ואין הבור מתמלא מחוליתו. אמר להם: לכו ופשטו ידיכם בגדוד. מיד יועצים באחיתופל ונמלכין בסנהדרין, ושואלין באורים ותומים. את הפנייה של חכמי ישראל אל המלך ניתן לראות כפנייה לטיפול בענייני רווחה וצדקה. תשובת דוד: "צאו והתפרנסו זה מזה", היא פתרון כלכלי, שמאפשר לכוחות השוק לפעול בעצמם מבלי לערב את המנגנון השלטוני. משהסתבר שפתרון זה איננו מספק, ומדובר על בעיה כלכלית רחבה יותר, לקח דוד אחריות, ופתר את המצוקה הכלכלית באופן ממלכתי. הסנהדרין, האורים ותומים, אישרו את הדרך לפתרון הבעיה, דוד גייס לוחמים, ויצא למלחמת רשות. למלחמה עצמה יש מחיר כלכלי, ודוד השקיע את המשאבים הנדרשים למלחמה, יחד עם העם – הלוחמים – ששותפים בדבר.

על אחריותו של מלך לפרנסת העם ניתן ללמוד בדרך השלילה, משאול המלך שהרג את כהני נוב והחריב את העיר, ובעקיפין קיפח פרנסת אזרחים לא יהודים, כאלה שבקושי רב היה ניתן לקבל אותם כאזרחים – הגבעונים. בשל עוולה זו, היה רעב בארץ (יבמות עח ע"ב). החטא המרכזי הוא הריגת כהני נוב, אך העונש הוא גם על ההשלכות הנלוות מכך, כולל גם הרחוקות ביותר, העובדה שכתוצאה מכך קופחה גם פרנסת הגבעונים⁴. אמנם, לכל אדם אסור לקפח פרנסת אחר, אבל על המנהיג מוטלת אחריות גדולה יותר שלא לפגוע בפרנסת אזרחים.

כיום, השוק הכלכלי תלוי בתנודות ובתנועות של הכלכלה העולמית. העסקים מתנהלים בסדרי גודל ענקיים, ועליות וירידות מחירים של מוצרי יסוד (חומרי גלם, דלקים ועוד), משפיעים על הכול. להתמוטטות של מפעל, חברה, בנק וכדו', עשויה להיות השפעה על גורמים רבים אחרים, ובהתאם לכך נגזרות השפעות כלכליות רבות. גם בין כלכלנים ישנן תפיסות והתייחסויות שונות כיצד לנווט ולהתנהל במשברים כלכליים, ואין תשובה אחת לכל הבעיות והסוגיות. יכולות להיות גם התפתחויות בלתי צפויות, כי השוק לא מגיב תמיד בהתאם לציפיות ולתחזיות, אך ברור הוא שאת ההובלה בעניין צריכה לבצע המנהיגות המרכזית שמטפלת בכל ענייני הכלכלה (ממשלה, משרד אוצר, הבנק המרכזי וכד').

ג. מימון שכר לוחמים, ופיצויים על הפסדים

על מלך נאסר להרבות רכושו האישי בשל מעמדו: "וכסף וזהב לא ירבה לו מאד" (דברים יז, יז). אך הוא בוודאי רשאי לעשות כן לטובת הכלל, המדינה, ומוטלת עליו אחריות לנהל את הכלכלה בצורה הטובה ביותר. מותר לו להרבות כסף וזהב לצורך הצבא והמלחמה: "מרבה הוא כדי שיתן לאפסניא" (ספרי דברים פיסקא קנט), "אוצרות הממון המוכן לצרכי ישראל, מצוה להרבותם" (רמב"ם, פירוש המשנה, סנהדרין ב, ה).

קשה להגדיר בצורה ברורה, כמה מותר להוסיף בספר התקציב של המדינה, בלי לעבור על איסור הרביית כסף וזהב. אך העיקרון הוא שלכל דבר שהוא מיועד לטובת הכלל ולצרכי המדינה, מימון הצבא, השקעות, החזר הוצאות וכד', יהיה די כסף בקופה הציבורית.

כששמואל הנביא הסביר לעם את משפט המלך - סמכויותיו ויכולת ההתנהלות שלו בתחומים שונים, הוא התייחס גם ליכולת המלך לגייס למלחמה, אנשים ורכוש (שמואל א ח, יא-כב). אולם בין הסמכויות הרבות הללו לא נזכר דבר באשר לתשלום. האם הלוחמים המגויסים יצטרכו לספוג

⁴ ראה בהרחבה בספרי: "מנהיג שהחריב עיר ומשכן", שבות יהודה וישראל, עמ' 501-513.

את הפסד ימי העבודה? האם המשק הכלכלי האזרחי ייפגע כתוצאה מהמלחמה, והאזרחים עצמם יישאו בעול? האמנם הכרעת אויבים, כוללת הרס ופגיעה חמורה בתשתית הכלכלית הפנימית, כשהלוחמים אינם יכולים לפרנס את עצמם ואת בני משפחותיהם?

הגמ' בסנהדרין כ"ב ביררה את פשר הדברים הללו של שמואל בפני העם, מדוע אמר שמואל שלבסוף יזעקו ולא ירצו במלך, ומה משמעות תשובת העם לשמואל:

אמר רב יהודה אמר שמואל: כל האמור בפרשת מלך - מלך מותר בו. רב אמר: לא נאמרה פרשה זו אלא לאיים עליהם, שנאמר: "שום תשים עליך מלך" (דברים יז, טו) - שתהא אימתו עליך.

כתנאי: רבי יוסי אומר: כל האמור בפרשת מלך - מלך מותר בו. רבי יהודה אומר: לא נאמרה פרשה זו אלא כדי לאיים עליהם, שנאמר "שום תשים עליך מלך" - שתהא אימתו עליך

לדברי ר' יוסי ורב יהודה בשם שמואל, למלך סמכויות רבות והוא לא חייב לפצות את אזרחיו על השירות שהם נותנים, או על השימוש ברכושם. ואילו לדברי ר' יהודה וכן רב, שמואל הנביא הקצין ולא הציג את כל התמונה, כי מטרתו הייתה להפחידם על מנת שיבינו מה המשמעות של סמכות מלך. הוא עצמו נהג אחרת ממה שהוא הציג באשר לרכוש הפרטי של העם: "הנני ענו בי נגד ה' ונגד משיחו את שור מי לקחתי וחמור מי לקחתי" (שמואל א יב, ג). על כך דרשו חכמים (מדרש רבה, במדבר, יח, י):

שור שהייתי מקריב עליהם לקרבן ומבקש רחמים עליהם, וכן למשוך עליהם מלך משלי היה, שנאמר: "עגלת בקר תקח בידך" (שמואל א טז, ב), וכן הוא אומר: "כי זבח היום לעם בבמה" (שמואל א ט, יב), לא נטלתי משלהם.⁵

הנהגות אלו הן בגדר מידת חסידות, ואין הן מייצגות את הדרך המקובלת. אך על העם לדעת שמנהיג יכול לנצל את מעמדו וסמכותו באופן שלילי, וליטול מקופת הציבור לשם צבירת רכוש והון אישי שלא חיונית לעבודתו.

הרמב"ם (הל' מלכים ד, א) הבין שמלך מותר בכל אלו, אלא שצריך הוא לשלם לאנשים על השימוש בהם או ברכושם:

רשות יש למלך ליתן מס על העם לצרכיו או לצורך המלחמות... ודינו בכל אלו הדברים וכיוצא בהן דין, שכל האמור בפרשת מלך מלך זוכה בו.

הרמב"ם פתח בכך שהלכה כר' יוסי וכרב יהודה בשם שמואל, שכל האמור בפרשת המלך, מלך מותר בו, ועל כן מותר לו לגבות מסים לצרכי הכלל או למימון המלחמות ("לצרכיו" היינו צרכי ההנהגה השלטונית, ולא צרכי הפרטיים). הרמב"ם (הל' מלכים ד, ג-ו) המשיך להציג את סמכות המלך באופן מלא:

וכן לוקח מן בעלי האומניות כל מה שהוא צריך ועושין לו מלאכתו ונותן שכרן,⁶ ולוקח כל הבהמות והעבדים והשפחות למלאכתו ונותן שכרן או דמיהן, שנאמר: "ולחרוש חרישו

⁵ אמירה דומה גם בגמ' בברכות י"ב: "אמר אביי ואיתימא רבי יצחק: הרוצה להנות - יהנה כאלישע, ושאינו רוצה להנות אל יהנה כשמואל הרמתי שנאמר: "ותשובתו הרמתה כי שם ביתו" (שמואל א ז, יז). ואמר רבי יוחנן: שכל מקום שהלך שם - ביתו עמו".

⁶ דוגמאות לתשלום שכר ע"י מלכים עבור עבודה ציבורית: שלמה המלך שילם לאנשים שהכינו את העצים והאבנים לבניין בית המקדש (מלכים א ה, כז-לב; דברי הימים ב ב, יד); יואש מלך יהודה קיבץ כסף תרומות מכל העם כדי לחזק את בדיק הבית, ושילם את שכרם של העובדים בשיפוץ הבית (דברי הימים ב כד, יב); אמציהו מלך יהודה גייס לוחמים משבט יהודה ובנימין, ושכר עוד מאה אלף לוחמים במאה כיכר כסף (דברי הימים ב כה, ה-ג). מכאן אין להוכיח שרק שכירי החרב קיבלו שכרם, ולוחמי שבט יהודה לא קיבלו. ההבדל נעוץ בכך, שאת לוחמי שבטו הוא יכל לגייס גם, אך

ולקצור קצירו ולעשות כלי מלחמתו וכלי רכבו, ואת עבדיכם ואת שפחותיכם ואת בחוריכם הטובים ואת חמוריכם יקח ועשה למלאכתו" (שמואל א ה, יב, טז).
...ולוקח השדות והזיתים והכרמים לעבדיו כשילכו למלחמה ויפשטו על מקומות אלו אם אין להם מה יאכלו אלא משם, ונותן דמיהן, שנאמר: "ואת שדותיכם ואת כרמיכם וזיתיכם הטובים יקח ונתן לעבדיו" (שם יד).

יש לשים לב, שבכל מקום הוסיף הרמב"ם שהמלך משלם לאנשים על שירותיהם או על השימוש ברכושם. המלך נוטל מסים מכלל הציבור, שבחלקם יממנו את הלוחמים או רכושם שסייעו למלחמה או בשירות הציבורי, באופן דומה למה שנהוג ומקובל כיום במדינת ישראל. אמנם כן, ייתכן, כפי שתיאר שמואל הנביא, שהמלך לא ישלם ולא יממן את הלוחמים ורכושם, וייתכן שהנטל הכלכלי למימון צרכי המלחמה ייפול עליהם גם כן, וכפי שאולי היה נהוג באומות העולם, אך ראוי שהמלך יממן או יתן שכר לחייליו, ולאנשים העובדים למען המדינה, הצבא, וכדו'.⁷
אכן, מפסוקי המקרא ניתן ללמוד על מלכים הגונים וישרים שדאגו לקיום מערכת ביטחונית וכלכלית לשגרה ולעטות חרום. צבא מאורגן, בניית ערי מבצר ובהן נשק, וכן מחסני חירום – אוצרות, לטובת האזרחים. המנגנונים השלטוניים מומנו מכספי מסים, מכיבושים, ומגיוסם של לוחמים לצבא. אמנם, לא נזכר במפורש במקרא שהמגויסים לטובת הצבא או לטובת הציבור קיבלו שכר, אך הדבר הגיוני ומתבקש, על מנת לקיים בצורה תקינה ויעילה חיים אזרחיים במדינה.⁸

אין כל טעם והיגיון לבסס מערכת שלטון בתחומים שונים או אף לנצח אויבים במלחמה, ובמקביל לפגוע בחיי העורף, בפרנסה של האנשים, ברכושם וכדו'. פגיעה בכלכלת האזרחים

בפועל הוא לא שילם להם שכר, אף שאת לוחמי שבטו הוא היה יכול לגייס מבלי לשלם להם, בעוד שאת הלוחמים משבט אפרים ממלכות ישראל הוא לא היה יכול לגייס, אלא בתשלום. על דברי בת פרעה למרים אחות משה: "היליכי את הילד הזה והינקה לי ואני אתן את שכרך" (שמות ב, ט), כתב הנצי"ב בהעמק דבר שם: "כך דרך המלכים לשלם בעין יפה ולא לגזור לעשות להם בחנם". לעומת זאת, הנביא ירמיהו הוכיח את יהויקים מלך יהודה על כך שלא שילם את שכרם של הפועלים בוני ביתו: "הוי בנה ביתו בלא צדק ועליותיו בלא משפט ברעהו יעבד חנם ופעלו לא יתן לו. האמר אבנה לי בית מדות ועליות מרוחים וקרע לו חלוני וספון בארז ומשוח בששר... כי אין עיניך ולבך כי אם על בצעך ועל דם הנקי לשפוך ועל העשק ועל המרוצה לעשות" (ירמיהו, כב, יג-יז). פירש הרד"ק: "ברעהו יעבוד חנם - היה שוכר הפועל במלאכת הבתים ולא היה נותן לו שכרו וזהו חנם".

⁷ השלל במלחמה היה מתחלק בין המלך לבין הלוחמים הקרביים והעורפיים. ייתכן שמתן השלל לחיילים היה חלק מהפיצוי והתשלום על השתתפותם במלחמה. ייתכן שתשובת הנביא לאמציהו (לעיל הע' 6) על כך שבידי ה' להשיב לו הרבה יותר מהכסף שהוא הפסיד בשכירת הלוחמים מאפרים (דברי הימים ב כה, ט) היא הוכחה שהשלל שימש מקור תשלום ללוחמים. על חלוקת השלל, ראה בספרי: "מעמדם של חיילי העורף", שבות יהודה וישראל, עמ' 330-344.

⁸ מעשיו של ישי אבי דוד ניתן ללמוד שאפילו מזון הלוחמים היה באחריותם: "ויאמר ישי לדוד בנו קח נא לאחיך אופת הקליא הזה ועשרה לחם הזה והרץ המחנה לאחיך. ואת עשרת חריצי החלב תביא לשר האלף ואת אחיך תפקד לשלום ואת ערובתם תקח" (שמואל א יז, יז-יח). הרלב"ג שם פירש שאכן היה על הלוחמים לדאוג למזונם, ועליהם היה להפקיד ערבון כדי להבטיח שיוכלו לממן זאת. דברים דומים כתבו הרד"ק והמצודות, אם כי הם לא קשרו זאת ליכולת השגת מזון: "כי כן מנהג אנשי החיל לפי שאין מעות מצויות במלחמה, וישי נתן לדוד מעות שיוציא בהם משכונותיהם". אך נראה שאין מדובר על מזון קיומי. וכי כל משפחה הייתה נעה בעקבות בניה לספק להם מזון? אמנם בית לחם קרובה לעמק האלה, אבל מה יעשו לוחמים הנמצאים במרחק רב מביתהם? לכמה זמן יספיקו עשרה לחמים לשלושה לוחמים, שלושת אחיו של דוד? מה פשר מתן עשרה חריצי חלב לשר האלף? משום כך נראה שהמטרה המרכזית של ישי היא "את אחיך תפקוד לשלום". במסגרת זו הוא שולח להם חבילות ופינוקים ("צ'ופרים"), וגם למפקד שלהם - שר האלף. גם כיום לוחמים מקבלים חבילות שי ופינוקים מבני ביתם ומכלל האוכלוסייה, ואין זה תחליף למזון ולביגוד שמסופק דרך הצבא. אכן כן, בעת המלחמה חסר כסף, וייתכן שעל הלוחמים למשכן רכוש כדי שמשפחתם הנמצאת בעורף תוכל להתקיים בינתיים, אבל האחריות היא של המלך. מקור נוסף ממנו ניתן ללמוד שהמזון היה מובא מביתו של כל לוחם הוא מפרוש הרדב"ז לדברי הרמב"ם (הל' מלכים ז, ד): "במלחמת מצוה הכל יוצאין ואפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה". לדברי הרדב"ז: "ואפשר דבמלחמת מצוה הנשים היו מספקות מים ומזון לבעליהן וכן המנהג היום בערביות". לא ברור איך נשים יעזבו את המשפחה והילדים על מנת לספק אוכל לבעלים. האם כל אישה הייתה טורחת לספק מזון לבעלה? הרש"ש בסוטה מד ע"ב כתב בדומה לרדב"ז: "משמע דגם נשים יוצאות למלחמה וחדוש הוא. ואולי אינן יוצאות אלא לבלש ולאפות וכדומה לצורך הגברים אנשי המלחמה". הוא לא כתב שמדובר על נשותיהן של הלוחמים אלא על נשים שיוצאות, ואולי כוונתו היא לנשים רווקות. הרדב"ז והרש"ש לא כתבו שהמזון הובא מביתם של הלוחמים. ניתן להסביר שהנשים היו אחראיות על המזון שהצבא סיפק. על דברי הרדב"ז והרש"ש הללו ראה בספרי: מלכות יהודה וישראל, "עריקים וסרבני גיוס", עמ' 320-334.

ובפרנסתם היא פגיעה בכלכלת המדינה. תכנון נכון של מלחמה כולל שמירה על העורף מבחינה כלכלית ואזרחית, ולכן הפיצוי והמימון של האנשים שלוחמים לטובת העם בהנהגת המלך או השלטון המרכזי, או רכושם הוא חיוני ומשמעותי.

ייתכן, שזה גם ההבדל בין איומיו של שמואל על העם, לתשובת העם המצהירים שהם רוצים במלך. בעוד ששמואל הדגיש את המימד האישי שבהנהגת המלך: "יקח ושם לו", "חרישו", "קצירו", "כלי מלחמתו", "כלי רכבו", "סריסו עבדיו", "לו לעבדים", ועוד, תשובת העם: "ונלחם את מלחמותינו", לא מלחמתו האישית. למען טובת העם והארץ, הם מוכנים לשאת בעול. מכאן שגם על המלך מוטלת אחריות לנצל את כל הסמכויות הרבות שבידיו רק לטובת העם, ולמען המטרות הנעלות המוטלות עליהם. וכן כתב הרמב"ם (הל' מלכים ד, י) בסיום הפרק שבו עסק בסמכויות המלך, בדברי העם וברוח הדברים היוצאת מהם:

...ובכל אלו הדברים דינו דין, ובכל יהיו מעשיו לשם שמים, ותהיה מגמתו ומחשבתו להרים דת האמת, ולמלאות העולם צדק, ולשבור זרוע הרשעים ולהלחם מלחמות ה', שאין ממליכין מלך תחלה אלא לעשות משפט ומלחמות, שנאמר: "ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו" (שמואל א ה, כ).

כשמעשיו הם לשם שמים, למען הרמת דעת האמת, למלא את העולם צדק, ולהכרית את הרע והרשע מהעולם, הוא ממלא את תפקידו. מנהיגות לא נועדה לשם השגת מעמד אישי, אלא לפעול לטובת העם ובוודאי בשעה קשה כמו במלחמה. אמנם שמואל הנביא נקט בדבריו: "ונתן לעבדיו", "למלאכתו", אולם אין כוונתו שיש איזשהו עימות ומאבקי כח בינו או בין המנגנון השלטוני לבין העם. אין בכוחו של המלך להכביד ולהעצים את מנגנון השלטון על חשבון העם, כשהתוצאה היא פגיעה בעם. עבדיו, ומלאכתו הם המנגנון השלטוני, שנועד לטובת העם. אכן קשה להגדיר בצורה ברורה ומדויקת, מתי דרישות המלך מהעם (מסים וכד') סבירות, ומאיזה שלב הופכות הדרישות להכבדה וניצול סמכות, אך ההנחה כאמור היא שאכן טובת העם היא זו שעומדת לנגד עיניו.

גם כיום, מקובל שהמדינה מפצה על הפסדים שנגרמו בשל מלחמה. אזרחים שהפסידו ימי עבודה, מעסיקים שנפגעו בשל מחסור בכוח אדם והימנעות מהגעה לשטח העבודה, על נזקי רכוש, ועוד. התשלום נעשה באמצעות מנגנונים שונים: מס רכוש, ביטוח לאומי, ועוד. חישוב הנזקים וההפסדים הוא מורכב ומסובך, ובין הצדדים – נציגי העובדים, הסתדרות העובדים, המעסיקים ומשרד האוצר, מתקיים משא ומתן על דרך חישוב הנזקים וההפסדים, ומגיעים לסיכום מקובל. הצבא עצמו מקבל את הכספים למימון הוצאות המלחמה ממשרד האוצר - תחמושת, מזון, לוגיסטיקה, ימי מילואים ועוד, שהם כמובן חורגים בדרך כלל מהתקציב השנתי הייעודי של הצבא ומערכת הביטחון. גם כאן החישוב וההערכה הוא מסובך, מאחר שמדובר על הוצאות כספיות גדולות מאוד, ובין הצדדים מתנהל גם כן משא ומתן איך לחשב ולהעריך את הוצאות המלחמה. הרמב"ם שכותב: "ונותן דמיהם", לא קבע כיצד מחשבים את סך הנזקים, אבל הצביע על העיקרון שלפיו, השלטון מממן את הוצאות המלחמה, ומפצה על אובדן ימי עבודה ונזקים.

ד. מלך פורץ לו דרך

1. לטובת צרכי המדינה והעם, לא לטובת צרכיו האישיים

על פי אותם עקרונות יש להסביר את האמור בספרי דברים פסקא קסא, אודות סמכויות הרחבות של המלך להפקיע אדמות על מנת לסלול דרכים או צרכים ציבוריים אחרים חיוניים:

לפי שמצינו ששווה הדיוט למלך בדברי תורה, ישווה לו בדברים אחרים? תלמוד לומר: "לשמור את כל דברי התורה הזאת" (דברים יז, יט). לדברי תורה שווה לו, ואין שווה לו לדברים אחרים. מיכן אמרו: מלך פורץ לעשות לו דרך ואין ממחים בידו, להרחיב לו סטרטיאות ואין ממחים בידו. דרך המלך אין לו שיעור.

אין למלך סמכות ליטול לעצמו באופן אישי את השימוש בדרכים, אלא לצרכי המנגנון השלטוני אשר פועל לטובת האוכלוסייה, ולא לשם צבירה כוח שלטוני לשמו. כך כתב רבנו יונה בסנהדרין כ ע"ב:

דלא אמרינן כל האמור בפרשת המלך מלך מותר בו אלא כשהוא עושה לצורך ליתן לעבדיו הנלחמים, אבל כשהוא רוצה להחזיק בו לעצמו בלא מלחמה, אין מלך מותר בזה, ואינו שמסרב בזה מורד במלכות.

כך נלמד גם מדברי התוס' שדנו במסופר על אחאב שביקש מנבות את כרמו, ונבות סירב. אחאב עצמו לא רצה לקחת בכוח, אבל איזבל אשתו של אחאב, ביימה משפט, שבו נבות נידון למוות וכך העבירה את הכרם לידי אחאב. שם אין מדובר על נטילת רכוש אזרחי לצורך מלחמה, התוספות הסבירו מדוע לא הותר לאחאב לקחת את הכרם על פי הכלל שמלך פורץ גדר לעשות לו דרך: "ויש לומר דבפרשת המלך כתיב (שמואל א ח) "יקח ונתן לעבדיו", ולא לעצמו". אחאב דרש מנבות את הכרם לצורך אישי, ואכן אין למלך סמכות לתבוע מאדם פרטי לוותר על רכושו לטובתו האישית. לו היה זה לטובת עבדיו, לטובת המנגנון השלטוני, היה בסמכותו להפקיע את כרמו של נבות. כמובן, אין לפרש שמתן לעבדיו הוא מתן אישי, מפני שאז יצא שלעבדי המלך מותר מה שלמלך אסור. התוס' לא כתבו שנותן לעבדיו רק בשל מלחמה, ועל כן ניתן לפרש כוונתם שלצרכי העם באופן כללי מותר ליטול, אך לא לצרכים אישיים.⁹

אמנם, מדברי כמה ראשונים נראה שסברו, שלמלך סמכות ליטול רכוש גם לצרכיו הפרטיים. כך עולה מרש"י: "לעשות לו דרך - לשדהו ולכרמו" (סנהדרין כ ע"ב). ובמקום נוסף: "שהמלך פורץ - גדרות של אחרים לעשות לו דרך קצר מביתו, לפרדסו או לכרמו" (יבמות עו ע"ב).¹⁰

הרמ"ה (סנהדרין כ ע"ב) הבין כך את רש"י, והקשה עליו שלא מסתבר שלמלך יהיה סמכות ליטול לצרכיו האישיים. נראה שגם את דברי רש"י אפשר לפרש ע"פ העיקרון שהפקעת רכוש מותרת רק למנגנון השלטוני, מה שרש"י קורא: שדהו וכרמו. אין מדובר על רכוש פרטי כי אם על רכוש ששייך למנגנון השלטוני, וכפי שהסברנו לעיל את הפסוקים בפרשת המלך: "יקח ושם לו", "חרישו", "קצירו", "כלי מלחמתו", "כלי רכבו", ועוד, וכך גם כאן: שדהו וכרמו המלכותי, לטובת צרכי המדינה.

כיום מדובר על תקציב מדינה גדול מאוד שמגיע לכמה מיליארדי שקלים, למימון צרכים רבים ומגוונים (ביטחון, חינוך, תשתיות ועוד ועוד). וכל אלו לא מגיעים לכיסם האישי של אף מנהיג או שר או ראש ממשלה, אלא אם כן מי מהם או מעוזריהם מועל בתפקידו ומנצל את מעמדו לקידום

⁹ דברים דומים כתב הרד"ק במלכים א כא, י וכן בשמואל א ח, יג.
¹⁰ כך הבין גם הלחם משנה, הל' מלכים ה, ג.

ענייניו האישיים. הדרך הראויה והישרה היא לנצל את הכסף וההשקעות לצרכי הציבור ולרווחתו וקידומו בלבד.

2. פיצוי על נטילת רכוש פרטי לטובת המדינה

במשנה נאמר (סנהדרין פ"ב, מ"ו) ש"מלך פורץ גדר לעשות לו דרך", אך לא נאמר שם האם הוא מפצה את בעלי הקרקע כשהוא נוטל מרכושם, וכאמור, הוא אכן אינו חייב לפצותם, אם כי כך ראוי לעשות. הלכה זו שמלך פורץ לו גדר נזכרת בגמ' (בבא קמא ס ע"ב) בהקשר להתלבטות של דוד המלך בדבר תשלום - פיצוי עבור נזק בשעת מלחמה:

"ויתאוה דוד ויאמר מי ישקני מים מבור בית לחם אשר בשער, ויבקעו שלשת הגבורים במחנה פלשתים וישאבו מים מבור בית לחם אשר בשער" (שמואל ב כג, טו) - מאי קא מיבעיא ליה? אמר רבא אמר רב נחמן: טמון באש קמיבעיא ליה, אי כר' יהודה אי כרבנן, ופשטו ליה מאי דפשטו ליה.

רש"י הסביר:

טמון באש קמיבעיא ליה - מעשה בא לפניו במחנה ששרפו אנשיו גדיש של ישראל ונצרך לשאול הלכה אם חייבין לשלם כלים הטמונים בתוכו כר' יהודה או פטורין כרבנן. בהמשך מופיעים הסברים אחרים במה התלבט דוד, שעיקרם הוא האם רשאי כלל להשתמש ברכוש אחרים, ואם כן האם מוטלת עליו חובת התשלום:

רב הונא אמר: גדישים דשעורים דישראל הוו דהוו מטמרי פלשתים בהו, וקא מיבעיא ליה: מהו להציל עצמו בממון חבירו? שלחו ליה: אסור להציל עצמו בממון חבירו, אבל אתה מלך אתה, [ומלך] פורץ לעשות לו דרך ואין מוחין בידו.

לאבד את השדה תמורת תשלום לבעלים על אף שאין רצונם בכך, ברור שהדבר מותר בשל העובדה שמדובר במלחמה. דוד הסתפק אם רשאי לאבד שדות ללא תשלום, ומהם סדרי העדיפויות. התוס' (בבא קמא שם ד"ה מהו) הסבירו מה היה ספקו של דוד: "איבעיא ליה אי חייב לשלם כשהציל עצמו מפני פקוח נפש". הרשב"א (שם) הוסיף על דברי תוס': "בתוס' דקא מיבעיא ליה אם חייב לשלם, ונראה שפשוט להם שיכול להציל על מנת לשלם ושלא מדעת הבעלים".¹¹ תשובת הסנהדרין הייתה שלאדם רגיל אסור להציל את עצמו בממון חברו אבל למלך מותר, ומכאן שאין הוא חייב לפצות.

לעיל הובאו דברי תוס' (סנהדרין כ ע"ב ד"ה מלך) שעיימתו את ההלכה שמלך פורץ גדר לעשות לו דרך עם מעשיו אחאב. להלן תשובות נוספות של תוס' ובהן התייחסות לענין התשלום: ועוד יש לומר דבחנם היה יכול ליקח אם היה רוצה, אבל כשהיה שואל אחאב שימכרו לו, חשב נבות שרשות בידו לומר לא אמכור.

בתשובה זו הניחו תוספות שהכרם יועד לטובת הכלל, ואכן מלך יכול להפקיע לצרכי הכלל גם מבלי לשלם. במקרה זה אחאב נהג כפי שנוהג מלך הגון והציע תשלום לנבות עבור הכרם, אך נבות חשב שהוא יכול לסרב למלך. מכאן, שהדרך הראויה היא לשלם עבור אדמות או כל רכוש אחר הנלקח לצורך הציבור. רבנו יונה חלק על תירוץ זה וכתב: "ואין זה נכון כי אין לך מורד במלכות גדול מזה". ניתן להסביר שאכן אם מלך מציע תשלום, אין זה אומר שניתן לסרב לו, ועל

¹¹ ראה גם בירושלמי סנהדרין ב, ה: "ר' שמואל בר נחמן אמר: שנה אחת היתה ושתי שדות היו. אחת שעורים ואחת עדשים. פשיטא ליה לאביד וליתן דמים? דילמא פשיטא ליה לאביד שלא ליתן דמים".

כך אמר רבינו יונה שהתנהגותו של נבות הייתה מרידה, אך כאמור הוא לא ידע זאת. מכל מקום גם מדברי רבנו יונה עולה שעל המלך לשלם עבור השימוש ברכוש פרטי. תוס' כתבו הסברים נוספים:

והנקדן תירץ דאינו מותר רק בשדות הרחוקים מן העיר דלא מעלי כל כך, אבל כרם נבות היה אצל היכל אחאב בשומרון.

ועוד יש לומר דדוקא בשדה מקנה, אבל שדה אחוזה שירש מאבותיו לא, כמו שהשיב נבות: "חלילה לי מתתי נחלת אבותי לך" (מלכים א כג, ג).

מכיוון שייעוד הקרקע אינו צבאי, המלך לא יכול לקחת כל קרקע. מותר לו לקחת קרקע פחותה בשולי העיר לא במרכזה, וכן אין לו לקחת קרקע שהיא ירושה. כל אלה מלמדים על האיזון שבין פיתוח הרכוש הציבורי לטובת הכלל, לבין שמירה על נכסים אישיים במרכז הערים, ירושות וכד'. כאמור, לשלטון יש סמכויות להפקיע אדמות לצרכי הכלל, טוב שיפצו את בעלי האדמות והרכוש, אם כי אין חובה לעשות כן.

הרמב"ם (הל' מלכים ה, ג), כתב ש"מלך פורץ לו דרך" ולא ציין דבר באשר לתשלום. ונראה שבפרק זה הרמב"ם ביקש להדגיש את הסמכות להפקיע רכוש ואדמות לצורך המלחמה, ולא התמקד בסוגיית התשלום. ייתכן שהרמב"ם הבין את דברי חז"ל "מלך פורץ לו דרך" כפשוטם. בשעת מלחמה לא רק שיכול לגייס אנשים ורכוש, אלא גם לשנות תוואי, לפרוץ לו דרך חדשה, ולעשות שינויים בלתי הפיכים אף אם לא יהיה ניתן להשיב אח"כ את המצב לקדמותו.

ה. השתתפות ותמיכה אזרחית באחזקת הצבא

אף שהמלך מימן את פעילות הצבא, ישנם תחומים שבהם גם האזרחים, ולפחות כך היה בעבר, היו שותפים באחזקת הצבא. כך נאמר במשנה בדמאי ג, א: מאכילין... את האכסניא דמאי¹², ובתוספתא שביעית [ליברמן] ה, כא: "מאכילין את אכסניא פירות שביעית"¹³. נורמה זו הייתה מקובלת בעבר, בין אם מדובר על חיילי צבא נכרי, ובין אם מדובר על צבא יהודי (ירושלמי דמאי ג, א).¹⁴ על תושבי המקום שבהם נמצאים הלוחמים, מוטל לדאוג למזונותיהם, ללבושם (שבת קמז, ב), ואולי גם צרכים בסיסיים אחרים (בבא בתרא יא, ב).

טעם ההיתר להאכיל לוחמים יהודים דמאי, מלמד גם על המשמעות של המחויבות האזרחית להחזקת הלוחמים. כך כתב רש"י (פסחים לה ע"ב ד"ה אכסניא):

אכסניא - חיילות מלכי ישראל המוטלין על בני העיירות לזונן, להגין עליהם מאויביהן, וישראלים הן, והרי הן כעניים, הואיל ואינן במקומן.

¹² על כך שללוחמים מותר לאכול דמאי ניתן ללמוד גם מהמשנה בעירובין א, י: "ארבעה דברים פטרו במחנה: מביאין עצים מכל מקום, ופטורים מרחיצת ידים, ומדמאי, ומלערב".

¹³ על האפשרות להאכיל גויים פירות שביעית, ראה בספרי: "פירות הקדושים בקדושת שביעית בידי מי שלא ישמור על קדושתם", זמני יהודה וישראל, עמ' 19-51.

¹⁴ ניתן לראות את הסברי הראשונים כחולקים בשאלה האם דיונים אלה מתייחסים לחיילים יהודים או לחיילים גויים. הראשונים הלהן מציניים שמדובר בחיילים יהודים: רש"י שבת קכז ע"ב ד"ה אכסניא; עירובין יז ע"ב ד"ה אכסניא; פסחים לה ע"ב ד"ה אכסניא; תוספות ברכות מז ע"א ד"ה ומאכילין, עירובין יז ע"ב ד"ה ואת, ועוד. אך נראה שמדובר על נורמה כללית שהייתה נהוגה ומקובלת, ואכן בסוגיות שונות אכסניא היא של חיילים גויים. רבא הורה לבני מחוזא איך לנהוג בשבת עם חיל המלך - שבת קמז ע"ב; או איך לנהוג בעניני חמץ - פסחים ה ע"ב, פסחים ל ע"א; רב הונא הורה לבני הכפרים כיצד לנהוג באפיה ביום טוב לחיל המלך - ביצה כא ע"א. רבנו חננאל פירש בגמ' בבא בתרא: ח ע"א: "והלך" (עזרא ז, כד) - זו ארנונא, (תוס' שם ד"ה והלך): "ארוחת דורון לשלטון העובר ממקום למקום שנותן לו כל עיר ועיר ארוחה" כך פירש גם הערוך בערך ארנון, והר"ף (בבא בתרא ה, א מדפי הר"ף). וזה כנראה המקור לדברי הרמב"ם בהל' שמיטה ויובל א, י: "משרבו האנסין והטילו מלכי עכו"ם על ישראל לעשות מחנות לחיילותיהן, התיירו לזרוע בשביעית דברים שצריכין להם עבדי המלך בלבד". ראה עוד: שו"ת הרשב"א א, סי' שמ; ר"ן, נדרים סב, ב בלשון א.

ניתן להבין את דברי רש"י: "להגן עליהן מפני אויביהם" כתיאור מצב, אך ניתן לפרש שזהו הסבר למשמעות הערכית של השותפות האזרחית. הצבא מאומן ומיומן להילחם באויבים, אך זה נעשה לטובת העם ובשליחותם. ייתכן שהדבר נבע מקשיים לוגיסטיים של ניווד אוכל ממקום למקום, ועל כן המטלה נפלה על האזרחים המקומיים, אך יש בזה ערך נוסף, לפיו השותפות של האזרחים היא ביטוי לקשר וההדדיות שבין החזית והעורף. מכיוון שהחיילים לא היו במקומם ואין להם אוכל משל עצמם, ועל כן יש לראותם כעניים וניתן להאכילם דמאי.

הלוחמים יכלו גם לקחת מהאזרחים עצים להסקה, ואין זה גזל. כך נאמר במשנה בעירובין א, י: "ארבעה דברים פטרו במחנה: מביאין עצים מכל מקום..." לדברי התפארת ישראל שם: "אין חוששין לגזל, דהפקר בית דין הפקר". בתוספתא בעירובין ב, ו כתוב שמדובר על מחנה היוצא למלחמת רשות, ובירושלמי עירובין א, י נאמר: "היוצאים למלחמת הרשות מותרין בגזל עצים לחים ואסורין בגזל עצים יבישין. היוצאים למלחמת חובה מותרין בגזל עצים יבישין ולחין". לדברי הרמב"ם בפירוש המשנה שם, מותר ללוחמים ליטול את העצים הללו: "לפי שהקילו להם מפני שהם עסוקים בכיבוש ארץ האויב". מתן העצים הללו ללוחמים הוא השותפות של כלל הציבור במאמץ המלחמתי.¹⁵

גם מבין החיילים היו אחראים לארגון הצד הלוגיסטי. במלחמת רשות, יש רשימה של משוחררים – ארש אשה ולא לקחה, נטע כרם ולא חללו, בנה בית ולא חנכו. על רשויות הצבא לשחרר אותם מפעילות קרבית, אך הם היו מתפקדים בעורף (משנה סוטה ח, ב). במלחמת מצווה לא משוחררים אותם, אך גם במלחמת מצווה צריך חיילים שיבצעו תפקידי שירותים, ובסמכות הצבא לקבוע מי יהיה ימלא תפקידים אלו. ייתכן שאותם חיילים היו מתאמים בין המסגרת האזרחית לבין המסגרת הצבאית, או שמדובר על תקופות שונות או על חלוקת תפקידים.¹⁶

כיום, הצבא דואג לתזונה, לביגוד ולכל מה שנדרש לרווחת הלוחמים והחיילים, אך בכל זאת התמיכה האזרחית חשובה ומחזקת את הלוחמים, ומלמדת על ההדדיות והקשר שביניהם. כיום הדבר בא לידי ביטוי בתרומות כסף לרווחת החיילים במסגרת עמותות ואגודות, ובמסגרת יוזמות פרטיות אחרות, וכן איסוף וחלוקת מתנות, משחקים, אוכל מיוחד, סריגת כובעים וכפפות, אירוח, ועוד.

סיכום

א. מלך - שלטון מרכזי, אחראי לנהל את חיי המשק והכלכלה השוטפים לטובת הציבור. כיום, כשהכלכלה המקומית תלויה בתנודות ובתנועות של הכלכלה העולמית, והיא מורכבת ומסועפת מאוד, המנהיגות המרכזית היא זו שמתווה את המדיניות הכלכלית והעסקית לטובת המדינה.

¹⁵ דוד נמשח למלך, אך הוא לא התקבל עדיין על כל העם, ובכל זאת הוא ראה עצמו מלך. הוא הגן על דרום הר חברון ודרש מנבל הכרמלי תשלום. כשנבל סירב, דוד ראה בו "מורד במלכות" (מגילה יד ע"א). אביגיל אשת נבל הביאה לדוד ואנשיו מצרכי מזון: "ותמהר אביגיל ותקח מאתם לחם ושנים נבלי יין וחמש צאן עשוית וחמש סאים קלי ומאה צמקים ומאתים דבלים ותשם על החמורים" (שמואל א כה, יח). האוכל הרב הוא תשלום לדוד וחייליו.

¹⁶ כך מנוסח תפקידם: "כל אילו שאמרו יוצאין וחוזרין נותנין פסי העיר, ומספקין מים ומזון למלחמה, ומתקנין את הדרכים" (תוספתא סוטה ז, כג; משנה סוטה ח, ב). את התפקידים הללו הם עושים במסגרת שירותם הצבאי, והכשרת הדרכים כמו גם המים והמזון, הם באחריות הצבא. כמו כן, ללוחמים הותר לאכול מאכלות אסורים (חולין יז ע"א; רמב"ם הל' מלכים ח, א; רמב"ן דברים ו, ז).

ב. למנהיגים אסור לנצל את מעמדם וסמכויותיהם על מנת לצבור הון אישי - "לא ירבה לו כסף וזהב". אך כל מה שנדרש לצרכי המדינה, לפיתוחה ושגשוגה בכל תחום, ולא רק לצרכי הביטחון, ניתן לצבור ולחסוך לעת צורך.

ג. בסמכותה של מנהיגות לגייס אזרחים לצרכי המדינה, כמו מלחמות. ראוי שישולם שכר או פיצוי הולם לאזרחים המגויסים. כך באשר לפיצויים של נפגעים אחרים - מעסיקים, ומעבידים, וכן על נזקי רכוש שנגרמו כתוצאה מהמלחמה. ההנחה היא שמנהיגות הגונה וטובה תעשה זאת אם יש לה יכולת כלכלית, על מנת שלא לפגוע בחיי המשק והכלכלה של האזרחים. פגיעה בהם היא בעצם פגיעה בכלכלת המדינה. חישוב הפיצוי והשכר ייעשה על פי הבנתם של מומחים בתחום, כשמטרת העל היא טובת המדינה ואזרחיה.

ד. בעבר היו קיימות נורמות לפיהם האזרחים מעורבים הרבה יותר במימון הלוחמים - בעיקר במה שקשור למזונותיהם, בגדיהם וכד'. כיום, עלות המלחמה המודרנית היא יקרה מאוד, וכן גם אחזקת הביטחון השוטף שלא בעת מלחמה. המדינה היא זו שנושאת במימון המלחמה: כלי הנשק, רכישתם, פיתוחם ותחזוקתם, התחמושת, האימונים, הציוד הנלווה, המזון, הביגוד, תשלום ימי המילואים, ועוד. המימון יכול להיות גם באמצעות העלאת מסים או קיצוצים כלכליים בתחומי חיים אחרים. בנוסף, ראוי שגם האזרחים יתנו משל עצמם לטובת הלוחמים וכפי שאכן מקובל (אוכל, מתנות, משחקים וכד'), כדי להביע בכך תמיכה, חיזוק והזדהות עם הלוחמים.